B.GENJEMURATOV LIRIKASÍNDA KÓRKEMLEW USÍLLARÍNÍŃ MAZMUNǴA QATNASÍ

Kamalova Dilfuza Enuarovna

Kórkem shıǵarmada, ásirese, lirikada kórkem **s**úwretlew usıllarınıń shıǵarma mazmunın jetkeriwdegi xızmeti ayrıqsha. Shayırlar insan ruwhıy áleminiń hár qıylı keshirmelerin kórkem súwretlew usıllarınıń járdeminde sáwlelendiredi. Kórkem súwretlew usılları ishki forma kórkemligin támiyinlep, shıǵarmanıń emocional tásirsheńligin arttıradı.

Bizge belgili kórkem forma kórkem mazmunǵa xızmet etip kelgen, kórkem mazmun kórkem formada ǵana óz sáwleleniwine ie boladı. Bul tuwralı M.Girshman degen ilimpaz bılayınsha jazadı: «Forma – material, ózinde sóylew tiliniń barlıq baylıqların, kórkemlew usılları menen kórkemlew qurallarınıń zatlıq kórinisin alıp júriwshi material» (Literaturnoe proizvedenie. Teoriya i praktika analiza. –Moskva, 1991. -62 s.)

Shıǵarmada formanıń mazmundı jetkeriw xızmeti kórkem súwretlew usılları arqalı da ámelge asırıladı. Súwretlew usılları járdeminde kórkem sóz sheberi óziniń aytajaq pikirine ayrıqsha máni beriwge, oǵan ayrıqsha salmaq taslawǵa erisedi. Lirikalıq keshirmelerdi, turmıslıq, jámiyetlik hám tábiyiy hádiyselerdi kórkem haqıyqatlıqqa aylandırıw jolları, usılları súwretlew usılları bolıp esaplanadı.

B.Genjemuratov lirikası bul álemdegi barlıq qubılıs hám hádiyselerge, jámiyetlik ortalıqqa filosofiyalıq, didaktikalıq hám haqıyqatlıq kózqarasların beriw sheberligi menen ayrıqshalanıp turadı. Shayır óz dóretpelerinde usınday ullı ideyalardı beriwde kórkem súwretlew usıllarınan ónimli hám sheber túrde paydalanǵan.

Jumısımızdıń bul bóliminde B.Genjemuratov lirikasındaǵı kórkem súwretlew usılları figuralardıń kórkem mazmundı tereńlestiriwge qatnası haqqında, onda qollanılǵan parallelizm, antiteza, gradaciya hám qaytalawlardıń kórkemlik xizmeti haqqında sóz etemiz.

B.Genjemuratov lirikası kútá ráńbe-rán kóriniske dónedi. Onda insannıń ruhıy dúnyasındaǵı hár qıylı is-háreketleri, dúnyaǵa kózqarası, ishki tolǵanıslar ózgeshe usılda beriledi. Bunday insannıń ishki sezimlerin beriwde shayır parallelizimnen keń paydalanıp otıradı.

Biyiklikti ólshep atırmız,
Tereńlikti ólshep atırmız,
Ólshew múshkil eken Keńlikti.
Awır zattı ólshep atırmız,
Jeńil zattı ólshep atırmız,
Saqlay almay teppe-teńlikti…
“Awır zatlar shúmer tereńge,
jeńil zatlar aspanlap keter.
Bul keńlikti mensinbegenler
Keń etikte aqsańlap óter!...”[1]

…..

«Parallelizm (gr parallelismos) eki qubılıs yaki hárekettiń biri-biri menen turaqlı qatnası hám birlikte keliwi. … poetikada tekst ishindegi til elementi bóleklerіniń biri-birine uqsas yaki maǵanalas tártipte jaylastırılıwı, yaǵnıy poetikalıq usıl»[2]. İlimpaz E.Xudayberdiev parallelizm tuwralı tómendegishe pikir bildiredi: «Geyde eki yamasa onnan artıq uqsas hádiyse biri-birine jaqın sintaksislik konstrukciyalarda qatar qoyılıp salıstırıladı». Keltirilgen pikirlerge súengen halda sonı aytıw múmkin: parallelizm hádiyseler, qubılıslar hám sezim tuyǵılardı anıq, tásirli hám kórkem sáwlelendiriw ushın qollanıladı. Sonday-aq, parallel túrde waqıyanı súwretlew arqalı avtor aytajaq pikirin ótkirlestiriwge hám ayqınlastırıwǵa erisedi.

Shayır “Zooparkte” qosıǵında temir tordıń ishindegi haywanlardıń is-háreketin, kórinisin parallel súwretlew arqalı ……

Temir tordıń ishinde – ayıw,

[1] Генжемуратов Б. Сайланды шығармалар. Қосықлар ҳәм поэмалар.- Нөкис, «Қарақалпақстан», 2012,89-бет.
[2] Словарь иностранных слов. – Москва: Русский язик, 1986, 608 ст.

Temir tordıń ishinde – qasqır,
Maymıldiki - bárhá qol jayıw.
Kiyiklerdiń kózinde jas tur…

Jaca - temir, súense – temir…
Mush kórseter “batır maymıllar”…
Temir menen qorshalǵan ómir
Tórt múeshli temirdey jıllar -

B.Genjemuratov lirikalarında jiyi qollanılǵan kórkem súwretlew usıllarınıń biri – antiteza bolıp esaplanadı. «Antiteza (grekshe, qarama-qarsı degendi ańlatadı) kórkem shıǵarmada waqıyalar, obrazlar, túsinikler biri-birine qatań qarama-qarsı qoyılsa antiteza usılı kelip shıǵadı»[3]. Antiteza eki yaki bir neshe hádiyseniń belgilerin óz-ara qarama-qarsı qoyıw arqalı sáwlelendiredi. Antiteza, kóbinese, antonim sózler arqalı payda etiledi. Mısalı, shayırdıń “Sawal” atlı qosıǵında antitezalıq bayanlawlar arqalı lirikalıq qaharmannıń dúnyaǵa bolǵan kózqarası, oy-pikirleri ritorikalıq soraw formasında berilgen.

Hayranman. Kózdiń taǵdiri – kúlmek, jılamaq.
Al, lábler biyopaday tuyıladı maǵan.
Ómirim – aǵıp atırǵan dáryadan ibarat.
Sezimniń shıńlarınan baslanar saǵam.

Bizler – aytılmaǵan dártli jırdaymız.
Delbemen bir nárseni, biraq bilmege:
“Kózde jas qalmaǵansha nege jilaymız?!
Kózden jas aqqansha kúlemiz nege?!”[4]

[3] Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ. Әдебияттаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. –Нөкис: Билим. 1994, 18-бет.

[4] Генжемуратов Б. Саратан. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 12-бет.

Bunda lirikalıq qaharman “Kózde jas qalmaǵansha nege jilaymız?! Kózden jas aqqansha kúlemiz nege?!” dep soraw qoyıwı shayırdıń tómendegi qatarlarında óz sheshimin tawıp turǵanday seziledi. Mısalı,

Sanmıń hikmetlerdi oqıp uqtım men,
Gidir – budır qosıq toqıp uqtım men –
Kózimde jas qalmay jılap túsindim,
Kózimnen jas aǵıp kúlip túsindim:

“men erte kelippen mına dúnyaǵa,
Men keshlew kelippen mına dúnyaǵa…”[5]

Bunda keltirilgen jılaw - kúliw, erte – kesh antonimleri arqalı jasalǵan antitezalarda lirikalıq qaharmannıń bul dúnya haqqındaǵı filosofiyalıq oy-pikirlerin sáwlelengen.

Antiteza súwretlenip atırǵan obektti ishki qarama-qarsılıǵı menen ashıwǵa, waqıya, hádiyselerdi ayqın sáwlelendiriwge xızmet etedi. Shıǵarmadaǵı obrazlılıqtı hám estetikalıq tásirsheńlikti támiyinleydi.

“Jaqsıdan - sharapat, jamannan - apat” –
birew pútinleydi, birew buzadi.
Keshegi húr dúnya – búgin alasat,
Erteń bulttı súygen tawlar tozadı.[6]

Shayır antitezalıq usılda “jaqsılıq”, “jamanlıq” sıyaqlı estetikalıq kategoriyalardı sáwlelendirgen. Jaqsı adam menen jaman adamnıń qásiyetlerin qarama-qarsı túrde sheber bayanlaǵan.

Uluwma alǵanda, shayır poeziyasında antitezalıq usıl ómir, turmıs haqqındaǵı filosofiyalıq pikirlerdiń tásirsheńligin arttırıwda jiyi qollanılǵan.

[5] Генжемуратов Б. Оқ қадалған ай. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1997, 25-бет.
[6] Генжемуратов Б. Оқ қадалған ай. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1997, 51-бет.